Це було дуже давно. Хтозна й коли це було.

Навіть я вже ледве пригадую його, хоч він навчав мене грамоти коромислом. Що вже казати за тих, яких учив тільки ліщиновим прутом!..

Ну, діти, чи завітаєте зі мною в село?

Ви ходите до високих шкіл-палаців і жартома можете всього навчитися. А наша школа містилася в сільській, вкритій соломою хатині. Її давно вже нема. Давненько помер і наш старий учитель, що чотири-п'ять років навчав нас писати, читати та рахувати. Клопітна була це робота, діточки!

Тоді ще дорого коштувала наука!

Ходіть-но і загляньте до нашої школи.

* * *

Невеличке село. Одна тільки вулиця. Попід могутніми горіхами, акаціями, вербами, яблунями, сливами, морелями принишкли маленькі білобокі хатини.

Школу видно здалеку. Вона випнулася аж на середину вулиці. Мабуть, для того, щоб побачив її й той дітвак, що біжить тої школи, як чорт ладану.

Кімната дядька вчителя має два вікна. Одне дивиться на північ, друге — на південь. З цього видно один куток села, з того — другий. І дядько вчитель може заглянути геть у кожен двір.

Надто легко зазирнути туди, як начепить на ніс старі окуляри. Про ці окуляри він не раз розповідав малюкам, нібито бачить ними крізь стіну. Кажучи так, учитель втуплювався очима в протилежну стіну, де недбалою рукою було виведено велику літеру "А".

Бувало, тільки на світ благословиться, а старий вчитель вже сидить між двох вікон і чекає своїх учнів. Ми не приходили до школи в певний час. Тільки-но розвидниться, всі вже мають бути в школі. Хто приходив перший, мав за те яблуко, хто останній — різки.

Вулицею треба було йти статечно, бо коли ми з торбинкою, з грифельною табличкою та материним поцілунком на чолі виходили з воріт — одразу потрапляли вчителеві на очі. З-за своїх окулярів він стежив за нами непомітно, наче кобра з-за куща.

Лічив на пальцях, виглядаючи з вікна:

— Піш-та Фо-рі — ледащо! Розі Мате працює! А в тієї малої жалюгідної Жужі Пап знов гарячка...

Початок речення він вимовляв сповага, а кінець — поквапливо. Так обмірковував дядько вчитель, хто з якої причини не прийшов до школи.

Нарешті вчитель гукав на свою гарненьку онучку Шарі:

— Ша-а-арі! Побіжи лишень на базар! Скажи хлопчакам, нехай кожен повісить собі на рот замок! Бо піду і відшмагаю негідників!..

І так було щоранку. Дядько вчитель збирав нас, як квочка курчат.

Школа містилася в низькостелій хатині, під очеретяною стріхою. В тих очеретинах було багато меду. Клуню вкривали снопики соломи. Тут водилося безліч горобців.

Вже заради цього варто було ходити до школи. Ми вибирали з гнізд горобців і залюбки витягали з стріхи очеретини, аби поласувати медом.

Та дядько вчитель сердився за це. Покрівлю на школі лагодила парафія[1], а це означало, що дощ ллявся на горище там, де йому забагалося.

Зате в дворі росли дві величезні дикі груші. Дозволялося вилізти на дерево й подерти одяг. Бо це вже наші батьки латали. Випадком можна було навіть упасти з груші й скрутити собі в'язи. Адже ми самі потім видужували.

Коли учень дер одіж або вивертав собі ногу й батьки обурювались, дядько вчитель розсудливо відказував:

— Так йому, бовдурові, й треба. Чому такий неоковирний? Щоб жити, треба вміти зорі з неба хапати.

Дядько вчитель завжди навчав нас, як треба жити.

Коли ми прийшли до школи, він напочатку був ласкавий, наче змерзлий ведмідь. Та згодом ні сіло ні впало почав давати ляпаса.

Малюк заверещить, заплаче, а дядько вчитель мовчить. Коли ж утихне гамір і час хилиться до полудня, озветься:

— Ну, щенятко! Бачиш, як тобі перепало, хоч ти ні в чому не винний. А що буде, коли завиниш? Знаєш що? Я тебе по-ві-шу! За ноги! За провину каратимуть тебе і тоді, коли виростеш. Але тоді вже, замість шарфа, почеплять тобі на шию мотузку.

Після цього ми вже не допускалися помилок.

* * *

До певного часу!..

Коли ж хтось таки завинить, то на нього чекали дві кари. Перша — добра прочуханка; друга — просити пробачення.

Прочуханку давав сам учитель ліщиновою палицею, на жаль, у більших дозах, аніж було приємно. До того ж учитель вважав: коли дитину бити в одне і те саме місце, то вона швидко звикає до того, і вже їй здається, ніби її не б'ють, а гладять.

Потім годилося просити пробачення, себто виголошувати промову, яку треба було знати краще, аніж отченаш. Ось вона:

"Покаянно прошу пробачення від улюбленого пана вчителя за те, що я наважився вчинити провину і своєю поганою поведінкою завдав йому прикрості. Скоро мій хороший пан учитель зразковим покаранням настановив мене на добру путь, то я від щирого серця дякую йому і присягаюсь, що ніколи більше не наважуся чинити провину".

Ми, звичайно, не дотримували слова.

Але дядько вчитель дуже пишався з цієї промови, і хто гарно, чітко проказував її, того нагороджував горіхами.

Коли шибеникові Йошці Гажі забаглося горіхів, то доти бешкетував, поки його дядько вчитель не покарав. Тоді Йошка так зворушливо виспівував "пробачення", що дістав за це цілу жменю горіхів.

* * *

Дядько вчитель не поважав нікого в світі, тільки куратора й попа та ще інспекторів і професорів.

Синові куратора він завжди догоджав: ніколи не карав, натомість не раз пригощав червоним яблуком.

Не раз той кураторів Лайчі рятував усю школу.

Коли на дошці вже було записано багато бешкетників, хлопці вмовляли Лайчі, аби й він щось устругнув. Лайчі був дуже лагідний хлопчина і поводився чемно, але заради нас завжди готовий був на таку самопожертву.

Черговий записував на дошку Лайчі, до того ж згори й найбільшими літерами. А на додаток ще й нижче — двічі чи тричі.

Тоді в класі знімалася веремія. Та ще яка! Аж на тому кутку села дивом дивувалися люди.

Нарешті з палицею в руках у клас вбігав розлючений учитель.

— Ну, зараз буде те, чого ніколи не було! — гримів він. — Ану, подивимось, хто тут більш за всіх бешкетував? — і грізно потрясав величезною палицею.

А тоді вже читав:

— Лайош Коша... Лайош Коша... Лайош Коша... Це кураторів Лайчі...

І вчитель скипав од люті. Так вперіщував по парті палицею, ніби з гармати стріляв.

— Циганська банда! Серед вас навіть такий баранчик здичавіє. Ну, ходи лишень, синку! Не бійся, не вб'ю тебе через отих шибеників...

А шибеники тільки хитро моргали один одному...

І любесенько починався урок.

Урок! Те навчання!

Годинами, днями, місяцями, роками виспівували ми "Золоту абетку":

Абизло буні хтоне мавна тебе,

Лишедоб рочи нити треба.

Ванягазькі наймити

Мають душу, якіти.

(Хто второпає, що означає ця "китайська" грамота, той дістане морелю. А ми її у свій час не тямили!)

Які довгі ці золоті правила! Можна їх півдня співати. До того ж вони мають чудову мелодію!..

Я знаю тільки одну пісню, що довша й мелодійніша,— таблицю множення. За чотири-п'ять років ми співали її щодня протягом чотирьох-п'яти годин. То й засвоїли міцно. Коли хтось запитував, скільки дорівнює сім раз по вісім,— ми починали сьомий куплет пісні, а саме:

Сім раз один дорівнює сім,

Сім раз два дорівнює чотирнадцять,

Сім раз три дорівнює двадцять один...

Коли ж отак доходили до восьмого рядка, то нарешті дізнавалися, що:

Сім раз вісім дорівнює п'ятдесят шість!

* * *

І досі дивуюся, як міг хтось у школі дядька вчителя навчитися читати.

Мені було легко, бо мене вчила мати.

А в дядька вчителя був такий метод: він розподіляв малечу між старшими учнями, і ті щодня мали навчити їх одної літери. Назавтра навчання з малим провадив вже якийсь інший старший хлопець.

Я працював на ниві народної освіти, починаючи з першого класу. Уже тоді дядько вчитель доручив мені вчити мого сусіда — сина пастуха. Ніколи не забуду його замурзане лице, облите слізьми. Пальці в хлопця були, наче грифель, негнучкі й такі ж чорні. Я брав його руку в свою і ледве-ледве виводив нею літеру.

Ой Палку, Палку! Ти зараз, мабуть, пасеш десь за Тисою свиней. Чи ти вже вмієш писати букву "і"? Навіщо це тобі, правда? Адже ти діло своє добре знаєш, і в селі всі тебе поважають. Коли товщим кінцем костура, що його завжди носиш при собі, зробиш велике "А", твій наказ добре розуміють усі твої підлеглі — від старого кнура аж до малого поросяти...

* * *

Отак ми вчилися. Дядькові вчителеві довелося самому навчати одне тільки покоління. Відтоді ця його праця була щедро винагороджена. Письменні діти під його мудрим наглядом учили неписьменних — виховували з них подібних до себе розумних людей.

Подеколи дядько розказував нам щось. Правда, не так нудно, як у підручнику.

Нема такої цікавої казки, як вчителеве пояснення.

Ось послухайте, як він розповідав про відкриття Америки.

— Тихо, діти! Десь-не-десь була собі країна, що називалася Іспанія. У тій країні жив собі бідний чоловік, на ймення Кріштоф Коломпош[2]. Коли ще він був малий, дуже любив пускати на воду човники. Як ішов дощ, він виходив на вулицю і бродив по калюжах з паперовими човниками. Не раз перепадало йому за це від матері.

Але ж малюк виріс, вибився в люди. Як і раніше, він любив кораблі. І одного разу заманулося йому відкрити Америку.

Ось як! Та коли б він не був бідний, як руда миша. Але ж був. Не мав корабля.

Не біда. Поміркував трохи і подався до короля.

— Пресвітлий королю, хоч загину, хоч житиму, а кортить відкрити Америку. Та не маю корабля. Пішки через океан мені не пройти.

— Коли тобі потрібно лише це,— мовив король, — то не журися. Буде корабель. Скільки треба?

— Бодай три, пане королю, бо дорога далека, треба й харчів узяти з собою.

І король дав йому три кораблі. Навантажили їх штучними коралями, аби було чим обдарувати дикунів. І гармату висадили на корабель, щоб нею лякати червоношкірих.

Ну гаразд. Вирушили. Пливли та й пливли, ніде не зупинялися аж чотири місяці. І якось надвечір побачили землю.

— Тут заночуємо, — сказав Коломпош, — а вранці висядемо на берег.

Так і сталося.

На березі червоношкірий чоловік байдики бив. Озвався до нього Коломпош:

— Доброго здоров'я, батечку! Скажіть, це не Америка?

— Так, вона. Чого б не вона, коли вона. Ачей ви Коломпош?

— Авжеж!

— Овва. Тоді ми, виходить, відкриті.

* * *

Цитьте, діти!

Не смійтеся з мого вчителя.

Він був добрий собі чоловік, хоча й не вчив

нас математики, геометрії та іншого. Однак ми дуже любили і його, і школу. Він вивчив нас пісень, молитов, навчив нас бути людяними, чесними, навчив нас любити батьківщину...

Майже шістдесят років учив він наше село.

Коли ми ховали його, в цілому селі був тільки один-однісінький старий дід, який учився в іншого вчителя. Та навіть і дід той плакав за ним; славний наш дядько вчитель наставляв на добру путь шістьох його синів та багатьох онуків.

[1] Парафія — релігійна громада.